

HET JAAR

II 7

SPOREN VAN TRAJANUS
EN HADRIANUS IN DE
LAGE LANDEN

TOM BUIJTENDORP

HET JAAR 117

HET JAAR

II7

SPOREN VAN TRAJANUS
EN HADRIANUS IN DE
LAGE LANDEN

TOM BUIJTENDORP

Uitgeverij Omniboek

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Copyright © 2017, Uitgeverij Omniboek

Omslagontwerp en vormgeving binnenwerk Studio Mol
Omslagbeeld: beeld Trajanus: Rijksmuseum voor Oudheden, Leiden. Buste Hadrianus: Israëlmuseum, Jeruzalem.
ISBN 9789401910682
ISBN e-book 9789401910699
NUR 683

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, verzoeken wij contact met ons op te nemen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

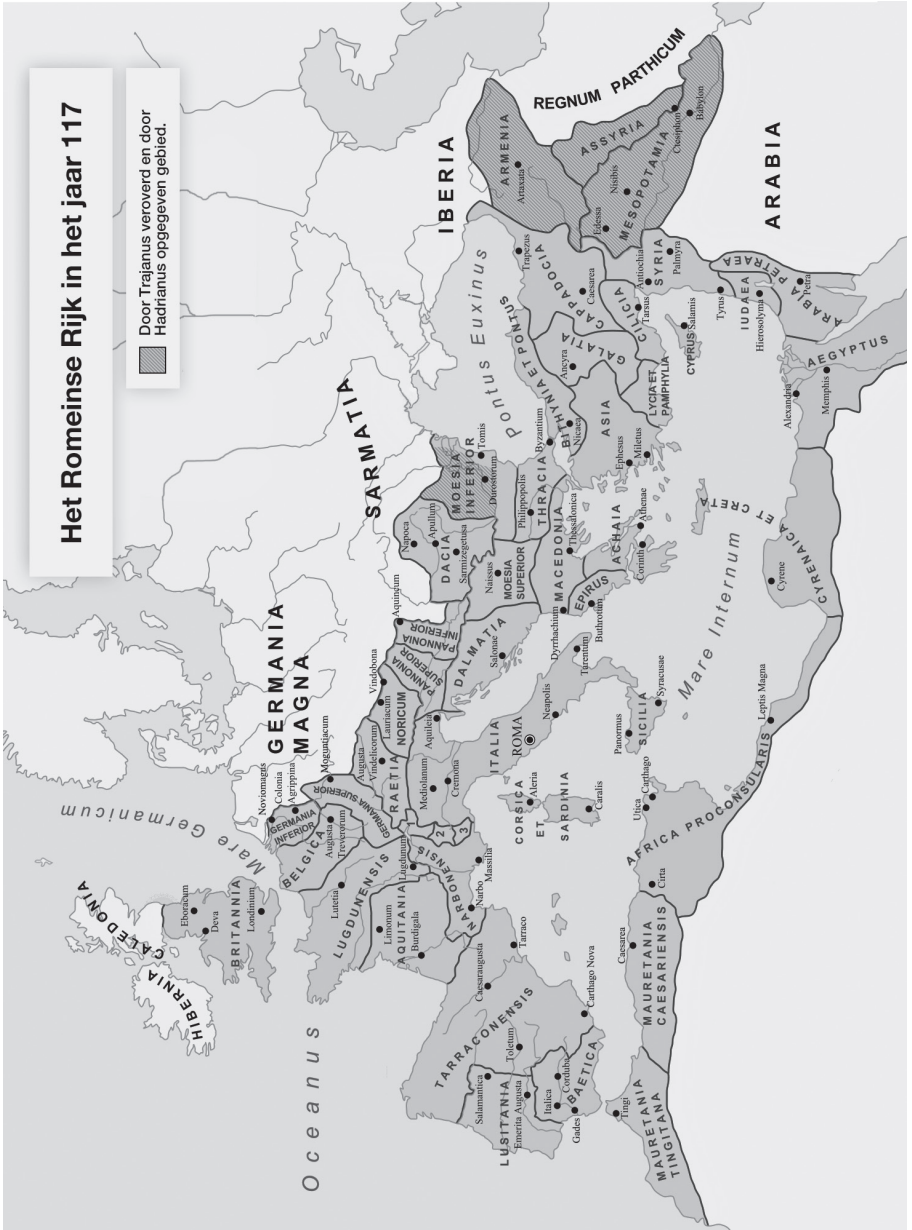
INHOUD

Woord vooraf	9
Inleiding	11
1. De troonsbestijging van Trajanus in Keulen	17
Door het riool naar het centrum van de macht	17
Als keizerlijk koerier naar Keulen	28
De bijzondere positie van Trajanus	37
2. Een noordelijke greep op de macht	49
Keizerlijke tweets uit de Lage Landen	49
De eerste keizerlijke maatregelen vanuit Keulen	57
Beschermd door Bataven bouwen aan de macht	62
3. Plannen voor de noordelijke expansiebasis	75
Met de kaart op tafel	75
Wegen maken de keizer	78
Oog voor veteranen	83
4. De Ulpiasteden en hun militaire bouwers	93
De grote stad van Trajanus bij Xanten	93
Een nieuw elan voor Nijmegen	99
De militaire bouwers	107
5. Een tour langs het platteland	119
Een megatempel in Elst	119
Een tocht langs de Maas	126
De graanschuur van het noorden	131

6. Lof voor de goede start	145
Leiderschapsadvies voor Trajanus	145
De lofrede voor een volle senaat	151
Het pijnlijke verleden	158
7. De expansie op de Leidse Zuil van Trajanus	163
Een stripboek van de Romeinse expansie	163
De beter bewaarde Leidse versie van de Zonnekoning	167
Meekijken met de veldtocht van Trajanus	170
8. De strategische omslag van het jaar 117	193
In het spoor van Alexander de Grote	193
Een wankelend imperium	199
De strategische omslag	202
9. Het bezoek van Hadrianus aan de Lage Landen	211
Met het keizerlijk hof naar de Lage Landen	211
Een stedenbouwer aan de Rijn	218
De druk van een meereizend historicus	229
10. De sporen van het nieuwe beleid	235
Forum Hadriani als icoon van het nieuwe beleid	235
De in de regio voelbare Hadriaanse impuls	245
De opmaat naar de Romeinse Gouden Eeuw	247
Persoonlijke noot:	
het jaar 117 in de eenentwintigste eeuw	251
Dankwoord	263
Noten	265
Literatuur	275
Verantwoording van de illustraties	283
Musea	285

Het Romeinse Rijk in het jaar 117

Door Trajanus veroverd en door Hadrianus opgegeven gebied.

Het Romeinse Rijk in 117 op haar maximale omvang aan het eind van de regering van Trajanus, gearceerd het door hem veroverde gebied dat door Hadrianus weer werd opgegeven.

WOORD VOORAF

De Romeinse keizers Trajanus en Hadrianus, de hoofdpersonen van dit boek, hadden een bijzondere rol in de geschiedenis van ons land en het Romeinse Rijk. Maar zij waren ook nauw verbonden met de vroege jaren van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Dit museum werd in 1818 opgericht door koning Willem I, die de classicus Caspar Reuvens tot eerste directeur benoemde. Tevens werd Reuvens aangesteld als hoogleraar archeologie, de eerste leerstoel in die discipline ter wereld. Reuvens had grote ambities: om onderzoek te doen naar de topografie van de verdwenen metropool Carthago zond hij de Nederlandse kolonel Jean-Emile Humbert op een archeologische missie naar Tunesië. Behalve topografisch en archeologisch onderzoek deed Humbert ook aankopen voor het jonge museum. In 1824 wist hij acht monumentale standbeelden te verwerven. De standbeelden waren rond 1800 opgegraven in de Romeinse havenstad Utica in Tunesië, en stelden leden van het keizerlijk huis voor. Het best bewaarde standbeeld was van keizer Trajanus, weergegeven als imperator in een indrukwekkend borstkuras. Het portret toont heel expressief de milde, maar wilskrachtige uitstraling van deze succesvolle Romeinse keizer.

Enkele jaren later stuitte Reuvens opnieuw op Trajanus. In een houtzaagmolen 'buiten de witte poort te Leijden' (thans op het terrein van de firma Noordman) werd een groot aantal afgietsels gevonden van de Zuil van Trajanus te Rome, het monument dat werd opgericht om de overwinning op de Daciërs te memoreren.

Onderzoek heeft uitgewezen dat de afgietsels behoren tot een set die door de Zonnekoning Lodewijk XIV in Rome is besteld. Hoe deze zuilfragmenten in een Leidse molen terecht zijn gekomen, was voor Reuvens een raadsel, en dat is het nog steeds. Buijtendorp wijdt er in zijn boek een behartigenswaardig hoofdstuk aan.

Een zeer intensieve ontmoeting met Trajanus' opvolger Hadrianus had Reuvens in 1827. In dat jaar startte hij de eerste wetenschappelijke opgraving in Nederland op het landgoed Arentsburgh aan de Vliet, bij het dorp Voorburg. Hier waren in eerdere eeuwen al bijzondere Romeinse vondsten gedaan, hetgeen de oudheidkundigen deed vermoeden dat hier de resten zouden kunnen liggen van de stad Forum Hadriani (Markt van Hadrianus), die genoemd wordt op de Tabula Peutingeriana, de Peutingerkaart. Deze middeleeuwse kopie van een laat-Romeinse wegenkaart laat Nederland in de Romeinse tijd zien, met forten als Lugdunum (Katwijk), Praetorium Agrippinae (Valkenburg a/d Rijn) en Matilo (Roomburg bij Leiden). Ten zuiden van deze castella wordt op de kaart de civiele nederzetting Forum Hadriani vermeld. Naar deze stad van Hadrianus ging Reuvens op zoek. Op voorbeeldige wijze groef hij hier tussen de jaren 1827 en 1834 op, en legde een gedeelte van de Romeinse stad bloot.

En zo speelden de keizers Trajanus en Hadrianus een grote rol in de begintijd van de Nederlandse archeologie. En zij blijven deze rol spelen, getuige het boek *Het jaar 117* dat Tom Buijtendorp aan hun politiek en bouwactiviteiten in de Lage Landen heeft gewijd. Buijtendorps boek verbindt op voorbeeldige wijze de antieke geschreven bronnen met de meest recente archeologische inzichten. Uit zijn werk krijgt 'onze Romeinse provincie' een nieuw gezicht: niet een mistige, onbelangrijke uithoek van het Romeinse Rijk, maar een dynamisch centrum, dat door zijn strategische ligging op militair, politiek en economisch vlak een bloeitijd beleefde onder het bewind van de goede keizers, aan wie de Romeinse samenleving van destijds veel te danken had.

Ruurd Binnert Halbertsma

Conservator Griekenland en Rome, Rijksmuseum van Oudheden
Hoogleraar Museale Archeologie, Universiteit Leiden

INLEIDING

Het metershoge Romeinse muurwerk van het gouverneurspaleis in Keulen vormt een imposante herinnering aan de historische ontmoeting tussen Trajanus en Hadrianus. Een ontmoeting tussen twee keizers die in de Lage Landen geschiedenis schreven. Hier kreeg Trajanus te horen dat hij de nieuwe keizer was. Boodschapper was Hadrianus, die hem bijna twee decennia later, in het jaar 117, zou opvolgen. In mijn proefschrift (2010) verdiepte ik mij in de omslag die Hadrianus teweegbracht, en hoe die zichtbaar werd in zijn eerste stedelijke stichting, de stad Forum Hadriani bij Den Haag. In dit boek neem ik een breed publiek mee op zoek naar de sporen die de ontwikkelingen rond het jaar 117 achterlieten in de Lage Landen, dat wil zeggen: het gehele Romeinse gebied tot aan de Rijn.

Trajanus begon in de Lage Landen de eerste maanden van zijn bewind waarmee hij een belangrijke basis legde voor zijn expansiestrategie. Hij stichtte er langs de Rijn bij Xanten zijn eerste stad en verleende aan Nijmegen zijn naam. Hij maakte duizenden soldaten vrij voor zijn expansieplannen, waaronder de Bataafse lijfwacht die hem overal vergezelde. Met die nieuwe veroveringen breidde Trajanus het rijk snel uit. Hadrianus erfde in 117 het van kaarten bekende Imperium dat in dat jaar zijn grootste omvang ooit had bereikt. Maar de groei was te snel gegaan, een verschijnsel dat de historicus Kennedy in zijn studie naar de opkomst en ondergang

van grote rijken omschreef als ‘*imperial overstretch*’.¹ Door te veel hooi op de vork te nemen, kan een rijk zijn eigen ondergang bewerkstelligen. Dat was anno 117 een serieus rampscenario dat in de geschiedschrijving onderbelicht is gebleven.

Al na enkele dagen gooide Hadrianus het roer drastisch om door zich terug te trekken op goed verdedigbare grenzen, en door de onder Trajanus veroverde gebieden weer op te geven. Het markeerde de overgang tussen twee strategische doctrines. Expansie maakte plaats voor consolidatie om een implosie van het rijk te voorkomen. Dat liet sporen na in de Lage Landen, waar Hadrianus net als Trajanus zijn eerste stad stichtte, Forum Hadriani bij Den Haag. Het eigenzinnige ontwerp daarvan symboliseert de nieuwe aanpak.

Het scharnierjaar 117 markeert een crisis en omwenteling die voor de huidige wereldleiders zeer herkenbaar is. De eenentwintigste eeuw is van start gegaan als de ‘Age of Empires’, waarin geopolitieke spelers als Europa, de Verenigde Staten, Rusland, China en India worstelen met de keuze tussen economische en militaire expansie, of consolidatie, met altijd het gevaar van implosie. De Amerikaanse president Obama kreeg in 2008 het advies de doctrine van Hadrianus te volgen, waarop hij zijn troepen in het kader van de Obama Doctrine terugtrok uit Afghanistan en Irak. De Russische president Poetin koos juist de andere weg en versterkte zijn militaire invloed in onder meer Syrië, de Oekraïne en de Krim. Na de Russische bezetting van de Krim in 2015 richtte een groep Kozakken bij Sint-Petersburg een bronzen buste van Poetin op naar voorbeeld van keizer Trajanus, een icoon van het expansionisme.² Het jaar 2017 markeerde voor de Europese Unie met het formele Britse uittredingsverzoek het einde van de geografische expansie en de eerste krimp sinds de oprichting. Er klonk de roep om een consolidatiestrategie. Dat werd versterkt doordat hetzelfde jaar de nieuwe Amerikaanse president Trump ons deed beseffen dat de Amerikaanse militaire bescherming niet eeuwig zou duren.

Het optreden van Trajanus en Hadrianus rond het jaar 117 is daarmee hoogst actueel. Het is weinig bekend dat beide Romeinse keizers kort na hun troonsbestijging de eerste strategische bouwstenen in de Lage Landen legden. Hun aanwezigheid paste in de

belangrijke positie van die regio in die tijd. Het vormde de brug naar Brittannië. En door de grote rivieren was het een samenhangende poort naar Europa, en is dat nog steeds. Dat was voor de Chinese president Xi Jinping de reden om zijn eerste bezoek aan Europa hier te beginnen. En het droeg eraan bij dat Brussel hoofdstad van Europa werd. Dat zowel de positie als de geopolitieke keuzes onverminderd actueel zijn, maakt het extra boeiend in de komende hoofdstukken op zoek te gaan naar de sporen die beide keizers in de Lage Landen achterlieten. Opmerkelijke sporen van hun weg naar expansie en vervolgens consolidatie.

Het eerste hoofdstuk geeft een reconstructie van de noordelijke ontmoeting van Trajanus en Hadrianus. Het begint met de bovengemiddelde interesse die hun voorgangers al voor de regio toonden. Vervolgens komt in beeld hoe de Lage Landen maandenlang het bestuurscentrum van het Romeinse Rijk waren van waaruit Trajanus zijn nieuwe koers uitzette. De volgende hoofdstukken reconstrueren zijn keizerlijke rondreis door onze streken en de sporen die daarvan achterbleven. Dankzij zijn investeringen konden uiteindelijk grofweg 15.000 soldaten worden vrijgemaakt, cruciaal voor de expansie elders. En Trajanus nam al direct als persoonlijke lijfwacht honderden Bataafse ruiters mee. Dan volgt de sprong naar zijn entree in Rome met daar de beroemde lofrede van Plinius. Die zou het leiderschap van de keizer mede op zijn eerste daden in het noorden beoordelen. Daarop is er aandacht voor de expansionistische aanpak van Trajanus, waarvan in Leiden als een soort fotorolletje unieke, eigentijdse beelden getuigen. Deze zeventiende eeuwse kopieën van Romeinse reliëfs worden hier voor het eerst integraal gepubliceerd. De daarin getoonde veroveringsdrang leidde uiteindelijk tot de beschreven dramatische ontwikkelingen in het jaar 117, een kritische fase waarin het Romeinse Rijk wankelde. Tot slot is er aandacht voor het dat jaar gelanceerde nieuwe beleid van Hadrianus, zoals dat in de Lage Landen zichtbaar werd. Eerst komt zijn persoonlijke bezoek aan de regio in beeld, zijn eerste grote reis, waarna voorbeelden volgen van de sporen die dat achterliet. Het sluit af met getuigenissen van de opkomende Romeinse Gouden Eeuw die Hadrianus kort voor zijn bezoek op gouden munten aankondigde.

De afsluitende persoonlijke noot keert terug naar de eenentwintigste eeuw. Kort wordt aangestipt hoe het jaar 117 een kritische spiegel kan zijn bij de keuzes in onze eigen 'Age of Empires'. Dat varieert van het Europese bestuur, de modernisering van de monarchie tot de valkuilen in persoonlijk leiderschap. Kennis van de ontwikkelingen rond het jaar 117 levert geen panklare oplossingen voor de complexe uitdagingen van de totaal andere wereld van deze eeuw. Maar het kan wel de gedachten prikkelen en de ogen openen voor mogelijke ontwikkelingen. Daarnaast is het gewoon spannend een stuk lokale keizersgeschiedenis te lezen die voor het eerst op deze wijze bij elkaar wordt gebracht.

De komende hoofdstukken gaat de lezer mee op reis naar keizerlijke sporen in de Lage Landen, met hier en daar een uitstapje naar de hoofdstad Rome. De geografische afbakening is aan de oostzijde ruim genomen tot aan de Rijn. Dat was namelijk in de beschreven periode de grens van het onder Romeinse invloed sterk verweven gebied, de via rivieren verbonden Lage Landen. Plaatsen en voorwerpen brengen het verleden tot leven. We zoeken ze op onder de grond in kelders, grafkamers en riolen, maar evengoed boven de grond in steden, parken, bossen en hoog in kerktorens. De confrontatie met het soms zeer weinige dat over is, helpt de lezer in het oog te houden dat de archeologie zelden zekerheden biedt en vooral vermoedens, met ruime gradaties in de waarschijnlijkheid. In combinatie doemt toch een interessant verhaal op.

De afbeelding op het omslag van dit boek vat de tegenstelling letterlijk in beelden. Links Trajanus als de strakke, gladgeschoren keizer van de soldaten die naadloos lijkt te passen bij zijn marmere beelden. Rechts achter hem klaarstaand en schuin weggijkend de bebaarde opvolger Hadrianus, een visionair die met zijn creativiteit meer lijkt te passen bij de warmere bronzen beelden uit zijn tijd. We kunnen ons voorstellen dat verborgen op de achtergrond keizerin Plotina staat, die volgens de antieke historici op beide keizers een cruciale invloed uitoefende. Naar zal blijken had ze daarin het voorbeeld van een in de Lage Landen geboren voorgangster wier memoires in haar tijd beschikbaar waren.

De werkelijkheid is complex en zal voor een deel in nevelen gehuld blijven. Want hoewel het in komende hoofdstukken soms lijkt

of je het verleden kunt aanraken, worden we evengoed geconfronteerd met het vele dat nog onbekend is. De reis langs de sporen van Trajanus en Hadrianus biedt nieuwe perspectieven die aanmoedigen dat onbekende in de toekomst verder uit te diepen.

Terug naar de ontwikkelingen in en rond het jaar 117, toen Hadrianus op 11 augustus officieel het roer van Trajanus overnam. Op zoek naar de veelal nauwelijks bekende sporen van Trajanus en Hadrianus in de Lage Landen.

Zaandam, 11 augustus 2017

In het jaar 117 dreigde het Romeinse Rijk te imploderen, omdat het te groot was geworden door de expansiestrategie van keizer Trajanus. Diens opvolger Hadrianus gooide het roer drastisch om. Zijn nieuwe weg van consolidatie legde de basis voor de Romeinse Gouden Eeuw, waardoor de crisis van 117 bijna vergeten is. Beide keizers waren op cruciale momenten in de strategisch gelegen Lage Landen, waar de spannende historische ontwikkelingen nog steeds zichtbaar zijn.

Tom Buijtendorp reconstrueert in detail de bezoeken die Trajanus en Hadrianus aan onze streken brachten en plaatst ze in de context van dit jaar, dat cruciaal zou blijken in de geschiedenis van het Romeinse Rijk. De auteur neemt de lezer mee langs de vele nog voor het publiek toegankelijke sporen: van het Keulse paleis waar Trajanus keizer werd naar de resten van de Romeinse megatempel onder een kerk in Elst tot het stratenpatroon van Forum Hadriani, de door Hadrianus gestichte stad bij Den Haag. Bijzonder zijn de zeventiende-eeuwse afdrucken van de Zuil van Trajanus in Leiden, die beter bewaard zijn dan het origineel, als een herontdekt Romeins fotorolletje.

Tom Buijtendorp is onderzoeker en publicist en was redacteur bij *NRC Handelsblad* en *Quote*. Hij bekijkt het Romeinse keizerschap mede vanuit twintig jaar bestuurservaring in politiek en bedrijfsleven. In 2010 promoveerde hij aan de VU op Forum Hadriani.

‘Buijtendorps boek verbindt op voorbeeldige wijze de antieke geschreven bronnen met de meest recente archeologische inzichten.’

Ruurd Halbertsma, conservator
Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 683

ISBN 978 94 019 1068 2

9 789401 910682